

EULIMENE

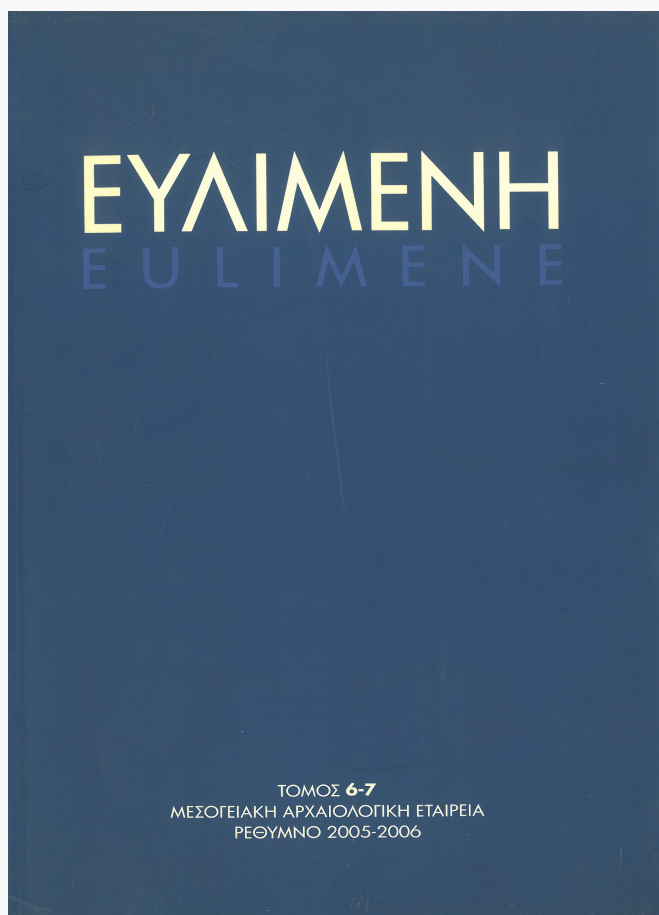

Vol 6 (2006)

EULIMENE 6-7 (2005-2006)

Κυβόλιθος, με παράσταση Απόλλωνα-Αρτέμιδος,

Γιάννος Κουράγιος, Σοφία Δετοράτου

doi: [10.12681/eul.32851](https://doi.org/10.12681/eul.32851)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 6-7
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2005-2006

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Π. Μανουσάκη 5 - Β. Χάλη 8

GR 741 00 - Ρέθυμνο

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)

Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)

Σταυρούλα Οικονόμου (Ρέθυμνο)

PUBLISHER

MEDITERRANEAN

ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

P. Manousaki 5 - V. Chali 8

GR 741 00 - Rethymnon

PUBLISHING DIRECTORS**EDITORS-IN-CHIEF**

Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)

Dr. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANTS TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari (Athens)

Stavroula Oikonomou (Rethymnon)

© EYΛIMENH 2005-2006
EULIMENE

ISSN: 1108-5800

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Δρ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. François Lefèvre (Παρίσι)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Χαϊδελβέργη)
Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελαράκης (Adelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντίδης (Βόλος)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Dr. Alan W. Johnston (London)
Prof. François Lefèvre (Paris)
Prof. Angelos Chaniotis (Heidelberg)
Dr. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Volos)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *L'Année philologique*, *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates et al., *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets*, ASP.
3. Τα γραμμικά σχέδια γίνονται με μαύρο μελάνι σε καλής ποιότητας χαρτί με ξεκάθαρους χαρακτήρες, ώστε να επιδέχονται σμίκρυνση. Οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες, τυπωμένες σε γυαλιστερό χαρτί. Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες στέλνονται σε δύο εκτυπωμένα αντίτυπα συνοδευόμενα από το κείμενο σε δισκέτα ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν δέκα αντίτυπα και έναν τόμο του περιοδικού. Επιπλέον αντίτυπα θα μπορούν να αγοραστούν.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 – Β. Χάλη 8, Ρέθυμνο – GR 741 00

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 741 00

Δρ. Μανώλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 851 00

EULIMENE is a refereed academic periodical which contains studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaeodemography, palaeo-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *L'Année philologique*, *American Journal of Archaeology*, *Numismatic Literature*, J.F. Oates et al., *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets*, ASP.
3. Line drawings should be in black ink on good quality paper with clear lettering, suitable for reduction. Photographs should be glossy black-and-white prints. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please send two hard copies of your text and one version on computer disc.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Ten offprints of each paper, and a volume of the journal will be provided to the contributors free of charge. Additional offprints may be purchased.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 – V. Chali 8, Rethymno – GR 741 00

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymno – GR 741 00

Dr. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR 851 00

web: <http://www.eulimene.eu/>

mail: eulimene@mail.com

Περιεχόμενα

ΕΥΛΙΜΕΝΗ 6-7 (2005-2006)

List of Contents

EULIMENE 6-7 (2005-2006)

Περλήψεις / <i>Summaries</i> / <i>Zusammenfassungen</i> / <i>Sommaires</i> / <i>Riassunti</i>	7
Ευρυδίκη Κεφαλίδου, Καταβάσεις και άνοδοι του Διονύσου: παρατηρήσεις στην αττική και κατωϊταλιωτική αγγειογραφία	13
Γιάννος Κουράγιος – Σοφία Δετοράτου, Κυβόλιθος, με παράσταση Απόλλωνα-Αρτέμιδος .	45
Δημήτρης Παλαισοδόωρος, Η παρουσία και η διάδοση της πρώιμης αττικής ερυθρόμορφης κεραμικής στη Μαύρη Θάλασσα (525-480 π.Χ.)	55
Elpida Hadjidaki-Philip Betancourt, A Minoan shipwreck off Pseira Island, East Crete. Preliminary report	79
Nikos Panagiotakis, A vaulted fountain house in the Pediada region in Central Crete	97
Παύλος Τριανταφυλλίδης, Μετάλλινα αγγεία από την επανέκθεση του αρχαιολογικού μουσείου Ρόδου	119
Felice Costabile, Κατάδεσμοι από τον Κεραμεικό Αθηνών. Νέα στοιχεία στην ανάγνωση ...	139
Katerina Panagopoulou, Cross-reading images: iconographic «debates» between Antigonids and Ptolemies during the third and second centuries BC	163
Νικόλαος Χρ. Σταμπολίδης, Από την Ελεύθερα και το Ιδαιον Άντρο: μια απόπειρα ερμηνείας χαμένων τελετουργιών	183

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Ευρυδική Κεφαλίδου, Καταβάσεις και άνοδοι του Διονύσου: παρατηρήσεις στην αττική και κατωϊταλιωτική αγγειογραφία, *EYLIMENH* 6 -7 (2005-2006), 13-44

Dionysiac descents and anodoi in Attic and South-Italian Iconography. This paper examines three groups of Dionysiac iconography:

a) Depictions of Dionysos in the Underworld, such as on the well known south-italian crater by the Darius Painter

b) Depictions of Dionysos' head emerging from the earth (mainly, but not exclusively, on Attic vases of the late 6th-early 5th c. B.C.), and

c) Depictions of Dionysos in Eleusinian iconography, especially those cases (from the mid-4th c. B.C. onwards) where he is shown together with Herakles and the Dioskouroi, who were initiated into the Mysteries.

I suggest that in all cases Dionysos is shown as a prominent chthonic deity and that Dionysos, Herakles and the Dioskouroi had been connected with the Eleusinian Mysteries (each at a different time and possibly for a different reason) because they all went down to the Underworld, while still alive, and they successfully managed to come back.

Γιάννος Κουράγιος – Σοφία Δετοράτου, Κυβόλιθος, με παράσταση Απόλλωνα-Αρτέμιδος, *EYLIMENH* 6-7 (2005-2006), 45-54

Marble-block decorated with figures of Apollo and Artemis. A fragment of an archaic marble-block has been found in the area of the Asklepios sanctuary in Paroikia, Paros near the sanctuary of Apollo Pythios. The block is decorated with two incised human figures in profile, one on the main side and the other on the narrow side. On the fragmentary representation of a standing female figure turned to the right. She holds a bow in her hands. Her hair is held together with a ribbon and her garment is probably a chiton. A pair of diagonal incisions shown across the chest might indicate the strap of a quiver. In this case the figure represents the goddess Artemis, the sister of Apollo. The hair, the profile, a rosette that decorates «Artemis» belt seem to copy contemporary «Melian» vases, which are attributed to a parian workshop. The two figures on the block bring to mind the figure of a parian stele (archaeological museum of Paros, A 760) as well as the stelae of Prinias, Crete dating to the 7th century. The block is one of the earliest examples of carved marble reliefs in Paros as well as in Cyclades.

Δημήτρης Παλαιothόδωρος, Η παρουσία και η διάδοση της πρώιμης αττικής ερυθρόμορφης κεραμικής στη Μαύρη Θάλασσα (525-480 π.Χ.), *EYAIMENH* 6-7 (2005-2006), 55-78

The diffusion of early attic red-figured pottery in the Black Sea area (525-480 BC). This study presents a detailed discussion on the pattern of diffusion of early attic red-figured vases in the Black Sea Area. 80 vases are collected, mostly from Northern Black Sea sites. A representative series of vases is analyzed according to shape and iconography, and classified by painter and workshop. The output of major painters and workshops in the Black Sea is discussed (Psiax, Oltos, Epiktetos, Euphronios, the Pithos Painter, the Nicosthenes and Kachrylion workshops, etc.). The overall pattern of diffusion of early red-figured vases in the Black Sea area and in Etruria corresponds quite closely. It is argued that Aeginetan and Ionian sailors are responsible for the fact that vases from same workshops appear both in the Black Sea area and Thasos, as in Etruria, although these vases are used locally in different ways. After 490-480, the scheme changes: the Black Sea Region now belongs to commercial routes that link Athens with Asia Minor and the Levant as well.

Elpida Hadjidaki-Philip Betancourt, A Minoan shipwreck off Pseira Island, East Crete. Preliminary report, *EYAIMENH* 6-7 (2005-2006), 79-96

Ένα Μινωικό ναυάγιο ανοικτά της νήσου Ψείρας, ανατολική Κρήτη. Κατά τη διάρκεια υποβρύχιων αρχαιολογικών και γεωφυσικών ερευνών στην ανατολική Κρήτη, εντοπίστηκε διάσπαρτο φορτίο αρχαίου ναυαγίου που χρονολογείται στη Μεσαιωνική ΙΙ περίοδο (1900 – 1700 π.Χ.).

Το πλοίο βυθίστηκε περίπου πριν από 4.000 χρόνια στον Όρμο Μιραμβέλλου, ανοικτά της νήσου Ψείρας του Νομού Λασιθίου Κρήτης, σε βάθος περίπου 50 μέτρων και αποτελεί ανέλπιστο λάφυρο για την ιστορία της Προϊστορικής ναυσιπλοΐας.

Τα μέχρι σήμερα τεκμήρια ύπαρξης των πλοίων της εποχής της Μινωικής θαλασσοκρατίας βρίσκονται κυρίως στην εικονογραφία, όπως απεικονίσεις σε σφραγιδόλιθους, σε αγγεία και σε τοιχογραφίες. Παρόλο που δια μέσου των αιώνων χιλιάδες πλοία ναυάγησαν στις θάλασσες του Αιγαίου, του Κρητικού και του Λιβυκού Πελάγους, η αιτή ύπαρξη ενός Μινωικού ναυαγίου, αποτελούσε μακρινό όνειρο για κάθε μελετητή της αρχαίας ναυσιπλοΐας.

Η διάταξη του διασκορπισμένου φορτίου του ναυαγίου, το μεγάλο βάθος της θάλασσας στο σημείο αυτό, η μεγάλη απόσταση από την ακτή, καθώς και η εξαιρετική κατάσταση των αγγείων, που παρέμειναν χιλιάδες χρόνια στο βυθό, δίνουν ελπίδες για την ύπαρξη κάποιου τμήματος του σκελετού του πλοίου.

Μεταξύ των πρώτων επιφανειακών ευρημάτων του Μινωικού ναυαγίου συμπεριλαμβάνονται ακέρατοι αμφορείς, πιθαμφορείς, ραμφόστομες πρόχοι, κομψά τροπιδωτά αγγεία, μόνωτα κύπελλα κ.α.

Το ασύνηθες μεγάλο μέγεθος των αγγείων είναι εντυπωσιακό, δεδομένου ότι, για πρώτη φορά οι αρχαιολόγοι πληροφορούνται το είδος των δοχείων που χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες στις θαλάσσιες μεταφορές των εμπορευμάτων τους.

Όσον αφορά στον ξύλινο σκελετό του πλοίου, εάν διασώζεται, θα αποτελέσει εύρημα-σταθμό στην ιστορία της αρχαίας ναυπηγικής και θα αναδείξει τον πρωτοπόρο ρόλο της Κρήτης στην εξέλιξη της ναυτικής τέχνης και στη διάδοση του πολιτισμού.

Νίκος Παναγιωτόκης, A vaulted fountain house in the Pediada region in Central Crete, *EYAIMENH* 6-7 (2005-2006), 97-118

Μια αψιδωτή κρήνη στην επαρχία Πεδιάδος στην κεντρική Κρήνη. Η επιφανειακή έρευνα που διενεργήθηκε από τον γράφοντα στην Επαρχία Πεδιάδος έφερε στο φως ικανό αριθμό κρηνών που ανήκουν, στην πλειοψηφία τους, στην ενετική περίοδο. Μία αψιδωτή κρήνη, όμως, που βρίσκεται σε σημαντικό αρχαιολογικό χώρο, στους βόρειους πρόποδες της Κεφάλας Αστριτισίου, μια άλλη επίσης σημαντική θέση, φαίνεται ότι ανήκει σε πολύ παλαιότερες εποχές.

Με βάση τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της (ορθογώνια δεξαμενή και υδρομαστυτικές σήραγγες), η κρήνη θα μπορούσε να σχετίζεται με την αρχαϊκή ή την κλασική/ελληνιστική εγκατάσταση που απλωνόταν γύρω της. Στοιχεία, ωστόσο, όπως οι διακοσμητικές ταινίες από ερυθρά τουβλάκια και το πάτωμα από ερυθρές πλάκες, παραπέμπουν σε αντίστοιχες κρήνες και νυμφαία της ρωμαϊκής περιόδου.

Το αν ωστόσο η κρήνη κτίστηκε και κοσμήθηκε την ρωμαϊκή περίοδο από κάποιον ευγενή της περιοχής (υπάρχει επίσης στο χώρο εκτεταμένη ρωμαϊκή εγκατάσταση) ή απλά επισκευάστηκε και κοσμήθηκε κατά τα Ρωμαϊκά πρότυπα, παραμένει ανοιχτό.

Παύλος Τριανταφυλλίδης, Μετάλλινα αγγεία από την επανέκθεση του αρχαιολογικού μουσείου Ρόδου. *EYAIMENH* 6-7 (2005-2006), 119-137

Metal vessels in the new exhibition in the archaeological museum of Rhodes. The article presents an overview of the metallurgy of Rhodes from the late 9th to the 5th c. BC, with the first presentation of some metal artifacts, especially luxury vessels, previously scarcely published.

The vessels examined are mostly from the Italian excavations at the cemeteries of Ialysos and Kameiros and from the votive deposits of the sanctuaries at Lindos, Ialysos and Kameiros.

The development of metal ware during early historical times on Rhodes can be traced in a series of luxury vessels, undecorated bronze bowls and basins, and a small number of decorated bronze and silver bowls, imported to Rhodes from the Near East, especially from Phrygia, north Syria and Mesopotamia, lands with a long tradition in the art of metallurgy.

Among these imported vessels from Rhodes are bronze and silver omphalos bowls of the 8th and 7th c. B.C. and silver phialai with relief decoration cast in moulds, typical of Achaemenid art of the late 6th and 5th c. B.C. in the Near East and the Black Sea.

Bronze cinerary urns and oinochoai of the 7th-5th c. BC. are among the artefacts which were probably made in the West, in Etruria and South Italy; some, however, were probably made locally in South East Aegean or in Rhodes.

Felice Costabile, Κατάδεσμοι από τον Κεραμεικό Αθηνών. Νέα στοιχεία στην ανάγνωση, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 6-7 (2005-2006), 139-161

Defixiones scoperte nel Ceramico di Atene. Nuove letture. Si presenta una riedizione di due *defixiones* scoperte nel Ceramico di Atene e già più volte pubblicate. L'autopsia dei testi, corredata da macrofotografie che documentano le nuove letture, ha consentito all'autore di correggere diversi errori dei precedenti editori. Si recupera così il nuovo nome di *Eunomos* Peiraieus in una *defixio* della fine del IV secolo contro i generali macedoni e Demetrio Falereo, e diversi nuovi nomi (Menekles, Telestes, Pythodoros, Euthykleides, Timokrates, Eripeithes, Euthymos, Leptines) in un'altra *defixio*, databile alla fine del V sec. a.C., della quale si è –fra l'altro– recuperata la foto di un frammento mancante.

Κατερίνα Παναγοπούλου, Cross-reading images: iconographic «debates» between Antigonids and Ptolemies during the third and second centuries BC, *EΥΛΙΜΕΝΗ* 6-7 (2005-2006), 163-181

Εικονογραφικές διαμάχες κατά τον τρίτο και δεύτερο αιώνα π.Χ. Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί η παρουσίαση των διεθνών πολιτικών αντιπαραθέσεων μεταξύ των Ελληνιστικών ηγεμόνων του τρίτου και δεύτερου π.Χ. αιώνα μέσα από τη συγχρονική μελέτη της εικονογραφίας των βασιλικών νομισματικών κοπών της Ελληνιστικής περιόδου. Υποστηρίζεται ότι τα δύο κύρια ιδεολογήματα που απαντούν όχι μόνο στην Αντιγονιδική αλλά και στην Πτολεμαϊκή νομισματική εικονογραφία και σε άλλες μορφές τέχνης της εποχής, η σωτηρία των Ελλήνων από την Γαλατική εισβολή στη δεκαετία του 270 π.Χ. και η θαλασσοκρατία, αποκαλύπτουν ότι, παράλληλα προς την πρακτική χρησιμότητα των χρυσών και αργυρών νομισμάτων για τη διεξαγωγή χρηματικών συναλλαγών, η κυκλοφορία τους διαμόρφωσε ένα διεθνές δίκτυο διάδοσης πολιτικών μηνυμάτων στην Ελληνιστική Μεσόγειο. Η απεικόνιση του Πανός στο κέντρο Μακεδονικής ασπίδας στην εμπρόσθια όψη των αργυρών τετραδράχμων των Αντιγονιδών όχι μόνο παραπέμπει στην πανελληνίας εμβέλειας νίκη των Ελλήνων επί των Περσών στον Μαραθώνα (490 π.Χ.) αλλά και υπογραμμίζει τη συμμετοχή των Μακεδόνων στην αντίσταση των Ελλήνων προς τους βαρβάρους εισβολείς κατά τη δεκαετία του 270 π.Χ. στους Δελφούς. Από την τελευταία απουσίαζαν οι Πτολεμαίοι, φερόμενοι ως προστάτες της ελευθερίας των Ελλήνων. Από την άλλη πλευρά, η Γαλατική ασπίδα που απαντά ως σύμβολο στην πίσω όψη των Πτολεμαϊκών αργυρών τετραδράχμων προφανώς παραπέμπει στην ανεπιτυχή ανταρσία των Γαλατών μισθοφόρων του Πτολεμαίου Β΄ το 275 π.Χ. Το σύμβολο αυτό, καθώς επίσης και η αναφορά ότι ο Πτολεμαίος Β΄ μαχόταν στο πλευρό του Απόλλωνα εναντίον των Γαλατών στον τέταρτο ύμνο του Καλλιμάχου προς τη Δήλο, προδίδει ότι οι Πτολεμαίοι έσπευσαν να προβάλλουν (και ενδεχομένως να επινοήσουν) επεισόδια σχετιζόμενα με τις Γαλατικές εισβολές, προκειμένου να ανταποκριθούν στην πρόκληση των αντιπάλων τους. Με ανάλογους όρους, ο παραλληλισμός του Πτολεμαίου με τον Δία και του Γονατά με τον Ποσειδώνα, που επιχειρεί ο Σέξτος Εμπειρικός, αποτυπώνονται στις νομισματικές κοπές με την επιλογή του αετού ως συμβόλου στα Πτολεμαϊκά αργυρά τετράδραχμα και με την απεικόνιση της κεφαλής του Ποσειδώνα στην εμπρόσθια όψη του δεύτερου τύπου τετραδράχμων που έθεσε σε κυκλοφορία ο Αντίγονος Γονατάς μετά τη ναυτική του νίκη επί των Πτολεμαίων κοντά στην Άνδρο (246 π.Χ.). Αργότερα ο Μακεδόνας βασιλιάς Περγάας, επωφελούμενος από την

παρακμή του Πτολεμαϊκού βασιλείου κατά τον δεύτερο π.Χ. αιώνα, τολμά να συνδεθεί με τον Δία, επιλέγοντας τον αετό ως νέο σύμβολο για την πίσω όψη των νομισματικών του εκδόσεων. Η ανανέωση των εικονογραφικών συμβόλων την εποχή αυτή αντικατοπτρίζει αποτελεσματικά την αναδιάρθρωση της διεθνούς ισορροπίας δυνάμεων, μέχρι την κατάληψη των Ελληνιστικών κρατών από τη Ρώμη.

Η ιδιαίτερη σημασία που φαίνεται ότι δόθηκε στις κοπές αυτές στα πλαίσια του διεθνούς πολιτικού ανταγωνισμού μπορεί ενδεχομένως να αποδοθεί στο ότι η νομισματική εικονογραφία συνέβαλλε ως ένα βαθμό στη διαμόρφωση της *opinionis communis* σε αυτές ακριβώς τις νευραλγικές περιοχές.

Νικόλαος Χρ. Σταμπολίδης, Από την Ελεούθερνα και το Ιδαίον: μια απόπειρα ερμηνείας χαμένων τελετουργιών, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 6-7 (2005-2006), 183-205

From Eleutherna and the Idaean Cave: an attempt to reconstruct lost rituals. The material unearthed from the un plundered tomb A1/K1 in the necropolis of Orthi Petra at ancient Eleutherna which was in use between 880/60 and 680/60? B.C. offers a manifold contribution to the understanding of the Early Iron Age. Discussion here regards a bronze «shield» that was found inside the chamber of the tomb A1/K1 and its interpretation compared with other similar artifacts found in the Idaean Cave. To the find of Eleutherna is given a new interpretation as a “shield”-lid of an urn or primazely of a bronze cauldron which is also strengthened by the finds of similar cauldrons and shields from the Idaean Cave. Comparisons and interpretations of well known artifacts like the ceramic urnlids from Fortetsa and Ampelokipi as well as the mitra of Axos combined with the verses of the inscription of the Hymn to Zeus in Palaikastro may shed light to rituals at the Idaean Cave during the Early Iron Age.

ΚΥΒΟΛΙΘΟΣ ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΑΠΟΛΛΩΝΑ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

Οι ανασκαφικές έρευνες έχουν αποκαλύψει την τοπογραφία της αρχαίας πόλης της Πάρου,¹ τη σημερινή Παροικιά, η οποία εκτεινόταν σε μεγάλη ακτίνα γύρω από την περιοχή του κάστρου,² όπως ονομάζεται ο λόφος της αρχαίας ακρόπολης,³ όπου βρισκόταν ο αρχαϊκός ναός της Αθηνάς Πολιούχου.⁴

Τις πρώτες ανασκαφικές έρευνες στην Παροικιά πραγματοποίησε ο Γερμανός αρχαιολόγος Ο. Rubensohn⁵ στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Σκοπός των ερευνών του ήταν η αποκάλυψη της αρχαίας πόλης, της οποίας τα όρια ήταν δυνατόν να ορισθούν αφ' ενός από ορισμένα τμήματα του αρχαίου τείχους,⁶ που την εποχή εκείνη ήταν ορατά και αφ' ετέρου από τα νεκροταφεία,⁷ τα οποία βρισκόνταν εκτός των τειχών. Ο Rubensohn αποκάλυψε επίσης τέσσερα ιερά⁸ και έναν προϊστορικό οικισμό στη θέση «Κάστρο».⁹

Τα τελευταία χρόνια η ΚΑ΄ ΕΠΚΑ πραγματοποίησε ένα πλήθος σωστικών ανασκαφών¹⁰ στο κέντρο και στις γύρω περιοχές της Παροικιάς, και προσδιορίστηκε επαρκώς η τοπογραφία¹¹ της αρχαίας πόλης. Αποκαλύφθηκαν σταδιακά μεγάλα τμήματα του τείχους,¹² προσδιορίστηκε ο οικιστικός ιστός και η περιοχή των

¹ Rubensohn 1901, 157-221· Ζαφειροπούλου 1987, 491, σχέδ. 1· Ζαφειροπούλου 1990, σχέδ. 3.

² Η περιοχή του κάστρου πήρε το όνομά της από το Φράγκικο κάστρο, το οποίο κτίσθηκε εξ ολοκλήρου από αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη το 1260 μ.Χ. από το Βενετό δούκα της Νάξου.

³ Leake 1835, 84· Rubensohn 1901, 195, 201· Gruben 1982, 199, εικ. 1· Beranger 1991, 68.

⁴ Από το ναό, ο οποίος χρονολογείται περί το 525 π.Χ., σώζονται τα θεμέλια του σηκού και του οπισθόδομου, ενώ η πρόσοψή του μαζί με το δυτικό τμήμα του λόφου έχει καταρρεύσει στη θάλασσα. Για περισσότερα βλ. Rubensohn 1901, 2-6, εικ. 2-5· Welter 1924, 22-25· Gruben 1972, 366-369, Gruben 1982, 197-229 *BCH*, 1988, 673.

⁵ Rubensohn 1901, 182-188, πιν. IX-X.

⁶ Rubensohn 1901, 181 κ.ε.

⁷ Rubensohn 1901, 188, 210· Rubensohn 1935, 66, εικ. 11-12· Πολίτης 1939, 145.

⁸ Τα ιερά που ανέσκαψε ο Rubensohn είναι ο ναός του Δηλίου, ο αρχαϊκός ναός της Αθηνάς, το Ασκληπιείο και ο δωρικός ναός του Πυθίου Απόλλωνα. Για το δωρικό ναό του Δηλίου βλ. Rubensohn 1962, 16· *RE* XVII, λ. Paros, 1782-1841· Kontoleon 1966, 204 κ.ε.· πρβλ. και Kontoleon 1976, 678· Touchais 1988, 818· Rubensohn 1962· Gruben 1976, Gruben 1972, 364, σημ. 96· Schuller 1982, 231244· Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 28-33· Gruben 1982, 197-229· για τον αρχαϊκό ναό της Αθηνάς βλ. σημ. 4· για το Ασκληπιείο και το ναό του Πυθίου Απόλλωνα βλ. παρακάτω σημ. 18.

⁹ Ο οικισμός βρέθηκε δίπλα ακριβώς από τον αρχαϊκό ναό της Αθηνάς, βλ. Rubensohn 1917, 196, Rubensohn 1901, 157-222, πιν. X-XI· Overbeck 1989.

¹⁰ Η σύγχρονη Παροικιά, όπως και άλλες πόλεις στον ελλαδικό χώρο, είναι κτισμένη πάνω στα ερείπια της αρχαίας Πάρου με αποτέλεσμα δυστυχώς, πολλά τμήματά της να έχουν καταστραφεί.

¹¹ Ζαφειροπούλου 1987, 491, σχέδ. 1· Ζαφειροπούλου 1990, σχέδ. 3.

¹² Σκιλάρντι 1974, 181-184· Σκιλάρντι 1975, 197-203· Schilardi 1975, 83-86· Ζαφειροπούλου 1987, 490-491, σχέδ. 1, πιν. 293· Ζαφειροπούλου 1990, 403, πιν. 187β-γ· Kourayos 1996, 225-227· Zaphiropoulou

εργαστηρίων.¹³ Η ανασκαφική έρευνα υπό τη διεύθυνση της Φ. Ζαφειροπούλου, στη θέση «Βίτζι» της Παροικιάς, όπου είχε διαπιστωθεί ήδη από το 1960 η ύπαρξη αρχαίου νεκροταφείου από τον τότε Έφορο Κυκλάδων Ν. Ζαφειρόπουλο,¹⁴ έφερε στο φως μία εκτεταμένη νεκρόπολη, η οποία ήταν σε χρήση από τον 8^ο αιώνα π.Χ. έως και τον 3^ο-4^ο αιώνα μ.Χ.¹⁵ Τέλος, εντοπίστηκαν νέες αρχαιολογικές θέσεις,¹⁶ από τις οποίες αξίζει να αναφερθεί η περιοχή «Άγιος Παντελεήμων»¹⁷ που βρίσκεται στα όρια της αρχαίας πόλης, λίγο έξω από το βόρειο σκέλος του τείχους και σε μικρή σχετικά απόσταση από το αρχαίο νεκροταφείο.

Στα δυτικά της Παροικιάς, στη θέση «Αγία Άννα» ή «Γερμανικά», βρίσκονται δύο ιερά, το Ασκληπιείο και ο ναός του Πυθίου Απόλλωνα, τα οποία είχαν ανασκαφεί στις αρχές του περασμένου αιώνα από τον Ο. Rubensohn.¹⁸ Από το δωρικό ναό του Πυθίου Απόλλωνα, ο οποίος είχε κτισθεί το πρώτο μισό του 4^{ου} αιώνα π.Χ. στο ανώτερο πλάτωμα, δυστυχώς δε σώζεται σχεδόν τίποτα. Πιθανώς να καταστράφηκε στην ελληνιστική περίοδο κατά την επιδρομή του Φιλίππου Ε΄ το 202 π.Χ. προκειμένου να χρησιμοποιηθούν τα αρχιτεκτονικά του μέλη στην ενίσχυση του τείχους της πόλης.¹⁹ Πολλά αρχιτεκτονικά μέλη από το ιερό του Πυθίου έχουν καταρρεύσει και βρίσκονται στο χώρο του Ασκληπιείου. Από το ιερό του Ασκληπιού, το οποίο βρίσκεται στο κατώτερο πλάτωμα, σώζονται μόνο τα θεμέλια. Είχε κτισθεί

– Kourayos 1994, 42, εικ. 3-4· Kourayos 1996a, 16. Το 1990 αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο τμήμα του ανατολικού σκέλους του τείχους στη θέση «Δύο Πλάκες» στα ανατολικά της αρχαίας πόλης, όπου ήταν ήδη ορατή η ανατολική πύλη. Με την ανασκαφή εκατέρωθεν της πύλης ήλθαν στο φως τμήματα του τείχους ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής. Το τμήμα προς Ν. της πύλης έχει μήκος 40μ. περίπου, πλάτος 2,50μ. και μέγ. σωζ. ύψος 1μ. Έξω από την πύλη βρέθηκε ορθογώνια κατασκευή, διαστάσεων 9X7,5μ. η οποία εφάπτεται στο τείχος και ταυτίστηκε με έναν από τους πύργους του τείχους.

¹³ Ζαφειροπούλου 1986, 213· Ζαφειροπούλου 1988, 490, σχέδ. 10· Ζαφειροπούλου 1992, 544, σχέδ. 2, πίν. 154γ-δ, ε-στ· Kourayos 1996, 222-225, εικ. 10-12· Ζαφειροπούλου – Kourayos 1994, 4142· Kourayos 1995, 12· Kourayos 1996a, 14· Ζαφειροπούλου 1998, 20.

¹⁴ Ζαφειρόπουλος 1960, 245· Ζαφειρόπουλος 1963, 273- 274.

¹⁵ Ζαφειροπούλου 1983, 347-349· Ζαφειροπούλου 1984, 295· Ζαφειροπούλου 1985, 289· Ζαφειροπούλου 1986, 213· Ζαφειροπούλου 1987, 490-493· Ζαφειροπούλου 1988, 490-492· Ζαφειροπούλου 1989, 413· Ζαφειροπούλου 1990, 402-404, σχέδ. 3, πίν. 184-186· Ζαφειροπούλου 1991, 375-376, 379-381, πίν. 145-148· Ζαφειροπούλου 1992, 542-544· Ζαφειροπούλου 1991, 525 κ.ε· Ζαφειροπούλου 1994, 127-152· Kourayos 1996, 212-227· Ζαφειροπούλου – Kourayos 1994, 36-43· Kourayos 1996a, 14-18· Kourayos – Detoratos 1998, 22-27.

¹⁶ Ζαφειροπούλου 1986, 213: οικ. Ι. Σκιαδά (εργαστήριο κεραμικής), οικ. Ειρ. Γλύπη (εργαστήριο γλυπτικής)· Ζαφειροπούλου 1987, 490, οικ. Ε. και Α. Κεφάλια (κτίσμα ελληνιστικών χρόνων), οικ. Αικ. Πατέλη (μεταβυζαντινός τοίχος), οικ. Γ. Τριαντάφυλλο (τμήμα του αρχαίου τείχους), οικ. Κων. Μπαρμπάρη (τμήμα του αρχαίου τείχους)· Ζαφειροπούλου 1988, 490-491, σχέδ. 10· Ζαφειροπούλου 1989, 413-414: οικόπεδο Φ. Κυριαζάνου (κιβωτιόσχημη ταφή ρωμαϊκών χρόνων)· Ζαφειροπούλου 1990, 402-403 (αρχαίο νεκροταφείο), σχέδ. 3· Ζαφειροπούλου 1991, 375-376, (αρχαίο νεκροταφείο), οικ. Δ. Φραγκούλη (ρωμαϊκές ταφές)· Ζαφειροπούλου 1992, 541-544: οικ. Μ. Ορφανίδη – Στ. Λουκή (ανοικτό ιερό, δρόμος λιμεναρχείου, συνέχεια αρχαίου νεκροταφείου)· Ζαφειροπούλου 1993, 434-436, σχέδ. 1-2, πίν. 131-132: (αρχαίο νεκροταφείο), οικ. Μ. Ορφανίδη – Στ. Λουκή και Αφών Μαμίδου· Ζαφειροπούλου 1994, 127-152.

¹⁷ Ζαφειροπούλου 1992, 542, σχέδ. 1· Ζαφειροπούλου 1993, 434, σχέδ. 2· Kourayos 1996, 227-226, εικ. 13-14· Ζαφειροπούλου – Kourayos 1994, 42-43· Kourayos 1996a, 17-18· Kourayos – Detoratos 1998, 25· Kourayos – Detoratos 1999, 79, 81· Ζαφειροπούλου 1998, 17.

¹⁸ Rubensohn 1900, 349 κε., Rubensohn 1901, πίν. 10· Rubensohn 1902, 189-238· Schuller 1982, 245-264· Kourayos – Detoratos 1998, 23-24.

¹⁹ Ανάμεσα στην πύλη και τη βόρεια πλευρά του πύργου του τείχους της πόλης αποκαλύφθηκαν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη (γείσα) που ανήκουν στο ναό του Πυθίου Απόλλωνα.

τον 4^ο αιώνα π.Χ. κοντά σε πηγή, απαραίτητη για τις λατρευτικές τελετουργίες. Σε ένα επίπεδο χώρο, διαστάσεων 45 x 15μ., κτίστηκε ένα ορθογώνιο κτίριο δωρικού ρυθμού με στοές στις στενές πλευρές. Στο εσωτερικό του υπήρχαν επιμήκεις χώροι, στο κέντρο ο βωμός, ενώ κοντά στην πηγή δύο ημικυκλικές εξέδρες. Κοντά στην πηγή υπάρχουν δύο δεξαμενές, η μία εκ των οποίων είναι κατασκευασμένη από μαρμάρινες πλάκες.

Στο ιερό του Ασκληπιού έγιναν με χρηματοδότηση του Υπουργείου Αιγαίου, εργασίες καθαρισμού και διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου. Κατά τη διάρκεια των εργασιών σε μία από τις δεξαμενές αποκαλύφθηκε τμήμα μαρμάρινου κυβόλιθου της αρχαϊκής περιόδου με χαραγμένες δύο μορφές σε κατατομή, τη μία στην πλαϊνή στενή πλευρά του και την άλλη στην κυρία όψη του (εικ. 1α-γ).²⁰ Δυστυχώς σώζεται μόνο το επάνω αριστερό τμήμα του, του οποίου οι διαστάσεις είναι: σωζόμενο ύψος 0,35μ. σωζόμενο πλάτος 0,46μ. και πάχος 0,14μ.

Στην κύρια όψη του κυβόλιθου εικονίζεται σε ορθογώνιο βύθισμα μία καθιστή μορφή στραμμένη προς τα δεξιά. Τα μακριά μαλλιά της πέφτουν στην πλάτη φτάνοντας μέχρι το ερεισίνωτο του καθίσματος, το οποίο διακρίνεται χαραγμένο στα αριστερά. Τα μαλλιά συγκρατεί ταινία, αποδοσμένη με δύο χαράξεις, που δένει στο πίσω μέρος του κεφαλιού. Η μορφή φέρει χιτώνα του οποίου είναι ορατή η παρυφή στο λαιμό. Πάνω στο ένδυμα σώζονται δύο διαγώνιες παράλληλες εγχαράξεις των οποίων η παρουσία είναι δυσερμήνευτη, ίσως πρόκειται για ιμάντα φαρέτρας που έφερε στην πλάτη της η μορφή. Αν οι διαγώνιες εγχαράξεις ερμηνευτούν ως ιμάντας φαρέτρας, που παραπέμπει σε κυνήγι και θεωρηθεί ότι η μακριά κόμη υποδηλώνει γυναικεία μορφή, τότε η πιο πιθανή ερμηνεία είναι ότι εικονίζεται η Άρτεμις. Με γυναικεία όμως ένδυση και μακριά μαλλιά απεικονίζεται και ο Απόλλων, ο οποίος παριστάνεται συχνά με τόξο και βέλη επειδή, σύμφωνα με τη μυθολογία, ετόξευσε τον όφι Πύθωνα, στους Δελφούς, όπου, σύμφωνα με τον Ομηρικό ύμνο,²¹ ανεγέρθηκε ιερό, το οποίο ονομάστηκε «Πυθώ» από το όνομα του φονευθέντος όφεως, ενώ ο Απόλλων «Πύθιος». Υπέρ της ερμηνείας αυτής συνηγορεί η παρουσία του ιερού του Πυθίου Απόλλωνα στο ανώτερο πλάτωμα, απ' όπου, κατά πάσα πιθανότητα, προέρχεται ο κυβόλιθος, όπως πολλά από τα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού που έχουν καταρρεύσει και βρίσκονται στο χώρο του Ασκληπιείου.²²

Στην πλάγια όψη σώζεται αποσπασματικά έως κάτω από τη μέση μία όρθια γυναικεία μορφή, η οποία κρατάει με τα δύο της προτεταμένα χέρια, τα οποία δηλώνονται πολύ σχηματικά, τόξο του οποίου διακρίνεται και η χορδή. Το κεφάλι σε κατατομή προς τα δεξιά φέρει ταινία στα μαλλιά, η οποία αποδίδεται με δύο βαθιές παράλληλες χαράξεις. Στο μέτωπο διακρίνονται τέσσερις μεγάλοι βόστρυχοι, ενώ το περίγραμμα του ματιού και του φρυδιού είναι έντονα τονισμένο. Η μύτη της μορφής είναι ιδιαίτερα μεγάλη και τριγωνική. Το στόμα, του οποίου οι χαράξεις δεν διακρίνονται καλά, θα πρέπει να ήταν μικρό. Το ένδυμά της, ίσως χιτώνας, αφήνει γυμνά και τα δύο χέρια με τα οποία κρατά το τόξο. Στο επάνω μέρος του ενδύματος διακρίνονται δύο ταινίες, μία οριζόντια, γύρω από το λαιμό και μία διαγώνια, κάθε μία εκ των οποίων δηλώνεται με δύο παράλληλες χαράξεις. Η διαγώνια ταινία

²⁰ Detoratos – Kourayos 2004, 108-109, αρ. 32.

²¹ Στίχ. 372.

²² Κουράγιος 2004, 38-39.

αποδίδει τον ιμάντα φαρέτρας που θα έφερε στην πλάτη η μορφή, ενώ προβληματική παραμένει η οριζόντια.

Κάτω από τη ζώνη, η οποία δηλώνεται με οριζόντια χάραξη, υπάρχει ανάγλυφος φυλλόσχημος ρόδακας με τα φύλλα σε περίγραμμα, χαρακτηριστικό διακοσμητικό θέμα στα μέχρι πρότινος λεγόμενα «μηλιακά» αγγεία²³ τα οποία όπως έχει αποδειχθεί πλέον, είναι παριανά. Σώζονται τέσσερα από τα οκτώ φύλλα, που θα πρέπει να είχε ο ρόδακας. Εντύπωση προκαλεί ότι, ενώ οι δύο μορφές είναι εγχάρακτες, ο ρόδακας της πλαϊνής μορφής είναι ανάγλυφος.

Η γυναικεία αυτή μορφή λόγω της παρουσίας του τόξου ερμηνεύεται ως Άρτεμις. Οπότε στη κύρια όψη δεν μπορεί παρά να απεικονίζεται ο Απόλλων, διότι δεν είναι δυνατή η απεικόνιση της ίδιας θεότητας και στις δύο όψεις του κυβόλιθου. Αντίθετα, η ταυτόχρονη απεικόνιση Απόλλωνα και Αρτέμιδος είναι πολύ συνηθισμένη²⁴ και δικαιολογείται απολύτως από την αδερφική συγγένεια και την παράλληλη λατρεία των δύο θεοτήτων. Στο ίδιο το νησί της Πάρου είναι γνωστή η λατρεία του Δηλίου Απόλλωνα και της Δηλίας Αρτέμιδος²⁵ στο ιερό του Δηλίου. Μία ακόμη προσωνυμία της Αρτέμιδος, ως αδελφής του Απόλλωνα, είναι «Πυθία». Ίσως λοιπόν στον κυβόλιθο, ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα ήταν ανάθημα στο ναό του Πυθίου, απεικονίζεται ο Πύθιος Απόλλων στην κύρια όψη και η Άρτεμις Πυθία στην πλαϊνή.

Όσον αφορά στο σχήμα του κυβόλιθου, έχουμε ήδη γνωστά παραδείγματα κυβόλιθων από την Πάρο όπως ο κυβόλιθος με παράσταση Ερμή και Αρτέμιδος αρ. κατ. 244 του Μουσείου Πάρου²⁶ και ο κυβόλιθος με ανάγλυφη μορφή Γοργούς, αρ. κατ. 172 του Μουσείου Πάρου,²⁷ που χρονολογούνται στον πρώιμο 6^ο αιώνα π.Χ. Στον κυβόλιθο αρ. κατ. 244 παριστάνονται ο Ερμής με κηρύκειο και η Άρτεμις με τόξο να προχωρούν ο ένας προς τον άλλον, ενώ στον κυβόλιθο αρ. κατ. 172 η Γοργώ παριστάνεται φτερωτή στη στάση του «εν γούνασι δρόμου» να τρέχει προς τα δεξιά.

Η απόδοση των μορφών του κυβόλιθου θυμίζουν τη γνωστή παριανή στήλη Α 760 του Μουσείου της Πάρου, που παρουσιάζει σε πολύ χαμηλό ανάγλυφο ένθρονη γυναικεία μορφή.²⁸ Η στήλη αυτή, η οποία χρονολογείται περί το 700 π.Χ., αποτελεί, σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής δεδομένα, το πρωιμότερο παριανό ανάγλυφο που έγινε σε μάρμαρο.

Ιδιαίτερα η πλαϊνή μορφή του παριανού κυβόλιθου θα μπορούσε να συγκριθεί με το τμήμα μιας νεότερης επιτύμβιας στήλης του 575-550 π.Χ. που προέρχεται από την Αττική και βρίσκεται στο Βερολίνο, αρ. κατ. 1835,²⁹ η οποία έχει χαραγμένη μία παρόμοια ανδρική κεφαλή, στραμμένη και αυτή προς τα δεξιά με βοστρύχους στο μέτωπο, ταινία στα μαλλιά και μεγάλη τριγωνική μύτη.

Ως προς την τεχνική της χάραξης μπορεί να συγκριθεί με τις στήλες του

²³ Ζαφειροπούλου 1985, για το ρόδακα βλ. εικ. ΙΘ, αρ.12.

²⁴ *LIMC* II, 1, 1984, αρ. 1007, 698, αρ. 1080, 705, αρ. 1116, 707, αρ. 1213, 715, αρ. 1419, 733-734· Papastamos 1970, 12-34, πιν. 1-3.

²⁵ Για το ιερό του Δηλίου βλ. σημ. 8.

²⁶ Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 183, σημ. 586· Fuchs – Floren 1987, πιν. 11,2· Rolley 1994, 311, εικ. 322· Zaphiropoulou 2000, 12, εικ. 9· Κουράγιος 2004, 79, 84.

²⁷ Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 183, σημ. 587· Κουράγιος 2004, 83, 85.

²⁸ Ζαφειρόπουλος 1960, 245, πιν. 215· Fuchs – Floren 1987, 170, σημ. 84· Boardman 1982, 201, εικ. 250· Zaphiropoulou 1994, 143-144 και 148, εικ. 31· Κουράγιος 2004, 96.

²⁹ Richter 1961, 21, εικ. 79.

Πρινιά,³⁰ οι οποίες χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Αξιζει να αναφερθεί ότι ανάμεσα στις στήλες του Πρινιά υπάρχει ένα παράδειγμα καθιστής ανδρικής μορφής, η οποία φορά μακρύ χιτώνα που αφήνει ακάλυπτους τους αστραγάλους.³¹ Η τεχνική χάραξης των στηλών του Πρινιά σχετίζεται άμεσα με την ανάλογη τεχνική της μεταλλοτεχνίας, όπως φαίνεται από τα χάλκινα περιτμητά ελάσματα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. που βρέθηκαν στην ανασκαφή του ιερού του Ερμού και της Αφροδίτης στη Σύμη της Βιάννου.³² Παρόμοια τεχνοτροπία απεικονίσεως έχει υιοθετηθεί και στις εγχάρακτες και έκτυπες μορφές στα χάλκινα ελάσματα του Μουσείου της Ολυμπίας που χρονολογούνται στο γ' τέταρτο του 7^{ου} αιώνα π.Χ. και αποδίδονται σε κυκλαδικό εργαστήριο. Ιδιαίτερα έντονη είναι η ομοιότητα της τοξοφόρου μορφής της παριανής στήλης με τη γυναικεία μορφή πάνω στο άρμα από τη σκηνή αναχώρησης πολεμιστή (M78).³³

Στο Μουσείο της Ολυμπίας βρίσκεται και ένας χάλκινος θώρακας, ο οποίος φέρει εγχάρακτη διακόσμηση με παράσταση έξι θεών και χρονολογείται περί το 630-610 π.Χ. (εικ. 2) Ανάμεσα στους θεούς διακρίνεται μία όρθια γυναικεία μορφή που ταυτίζεται με τη Λητώ, το ένδυμα της οποίας κοσμούν τρεις φυλλόσχημοι ρόδακες,³⁴ όμοιοι με το ρόδακα που κοσμεί το ένδυμα της μορφής της πλαϊνής πλευράς του κυβόλιθου. Ο ένας από τους τρεις ρόδακες που φέρει το ένδυμα της Λητούς βρίσκεται κάτω από τη μέση, στο ίδιο περίπου σημείο με το σωζόμενο ρόδακα της μορφής του κυβόλιθου, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, κατά πάσα πιθανότητα, το ένδυμα της μορφής του παριανού αναγλύφου έφερε την ίδια διακόσμηση με τρεις συνολικά ρόδακες.

Οι δύο μορφές του κυβόλιθου παρουσιάζουν πολλά κοινά στοιχεία στη θεματολογία, στη σύνθεση και την τεχνοτροπία με τις μορφές των παριανών αγγείων. Η αβαθής εγχάραξη, που είναι πολύ κοντά στην απόδοση ζωγραφικών έργων, αναπόφευκτα οδηγεί κάποιον να συγκρίνει το έργο με τις αντίστοιχες παραστάσεις της παριανής αγγειογραφίας. Η μεταφορά των σχεδιαστικών προτύπων των παριανών εργαστηρίων αγγειοπλαστικής του 7^{ου} αιώνα π.Χ. είναι φανερή κυρίως στην απόδοση των προσώπων που παραμένει εντελώς ανεξάρτητη από ανατολικά πρότυπα. Η όλη απόδοση των χαρακτηριστικών των δύο προσώπων, το περίγραμμα του ματιού και του φρυδιού, η κατατομή, με τη μεγάλη μύτη και το μικρό στόμα, η κόμη, ιδιαίτερα οι βόστρυχοι, μοιάζουν αντιγραμμένα από ένα σύγχρονο παριανό αγγείο.³⁵ Λόγω της αποσπασματικής διατήρησης του κυβόλιθου επιχειρήθηκε η σχεδιαστική αποκατάστασή του, προκειμένου να δοθεί μία ολοκληρωμένη εικόνα των δύο μορφών, (εικ. 3α-β).³⁶ Η αναπαράσταση των δύο μορφών βασίστηκε σε γνωστά παριανά αρχαϊκά ανάγλυφα και σε παραστάσεις των παριανών αγγείων του 7^{ου} αιώνα π.Χ, οι ντυμένες μορφές των οποίων μας επιτρέπουν να αποδώσουμε με ακρίβεια το ένδυμα και το γενικό ύφος των μορφών. Συγκεκριμένα η μορφή της κύριας όψης βασίστηκε στο ανάγλυφο αρ. κατ. 1177 του Μουσείου Πάρου, όπου απεικονίζεται μία

³⁰ Λεμπέση 1976· Johansen 1951, 80· Boardman 1982, 201, εικ. 252.

³¹ Λεμπέση 1976, 83-86, πίν. 28, 29.

³² Λεμπέση 1976, 109, πίν. 52, 53.

³³ Καλτσάς 1997, 52-54, εικ. 59-62.

³⁴ Stillman 1883, 1-5, πίν.1-3· Furtwängler 1890, 154 κε., πίν. 59· Schefold 1964, 28, πίν. 27· Hoffmann 1972, 50, πίν. 25-26· LIMC II, I, αρ. 1006, 304-305· Καλτσάς 1997, 54-55, εικ. 67.

³⁵ Ζαφειροπούλου 1985, εικ. 6, 9, 59, 98, 129, 135, 137, 138, 139· Croissant 2004, πίν. 18-20.

³⁶ Η εξαιρετική αναπαράσταση των μορφών του κυβόλιθου φιλοτεχνήθηκε από τη ζωγράφο της Εφορείας κ. Κ. Μαυραγάνη, την οποία ευχαριστούμε θερμά.

καθιστή πωγωνοφόρος μορφή που χρονολογείται περίπου την ίδια περίοδο. Για τη μορφή της πλαϊνής όψης χρησίμευσαν ως πρότυπο οι γυναικείες μορφές της παράστασης της κοιλιάς του αμφορέα αρ. κατ. Μουσείου Πάρου Β 2652 όπου εικονίζεται η κρίση του Πάριδος.³⁷

Εκτός από την κεραμική, οι παριανοί καλλιτέχνες ήδη από τις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. αρχίζουν να δοκιμάζουν τις δυνατότητές τους σε σκληρό υλικό, όπως μαρτυρά η στήλη Α 760 του Μουσείου της Πάρου, που αποτελεί το πρωιμότερο δείγμα αναγλύφου των ιστορικών χρόνων που έχει βρεθεί στην Πάρο. Το ανάγλυφο αυτό, που χρονολογικά θα πρέπει να τοποθετηθεί στο πρώτο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ., ίσως αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια απόδοσης της εικόνας των δύο θεών σε μάρμαρο, για την οποία χρησίμευσαν ως καλλιτεχνικό πρότυπο ανάλογες απεικονίσεις της παριανής αγγειογραφίας. Τον 6^ο αιώνα π.Χ. αρχίζει από τα παριανά εργαστήρια η ευρεία χρήση του μαρμάρου. Η εποχή που χρονολογείται το ανάγλυφο, δηλαδή η πρώιμη αρχαϊκή περίοδος, σηματοδοτεί την άνθηση της παριανής γλυπτικής. Η τεχνοτροπική παράδοση και τα επιτεύγματα της παριανής αγγειογραφίας μεταφέρονται στο μάρμαρο και αναγγέλλουν τη γέννηση της μεγάλης παριανής πλαστικής που ακολουθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beranger, D. 1991. «Recherches sur l'histoire et la prosopographie de Paros à l'époque archaïque», *Faculté des Lettres et Sciences humaines de l'Université Blaise – Pascal*.
- Boardman, J. 1982. *Ελληνική Πλαστική: η αρχαϊκή περίοδος* (μτφ. Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά), Αθήνα.
- Croissant, F. 2004. «Παρατηρήσεις για τη γένεση και την ανάπτυξη των τοπικών τεχνοτροπιών στη νησιωτική πλαστική της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου», *Αρχαιογνωσία* 12 (2003-04), 141-66.
- Detoratu, S. – Kourayos, Y. 2004. «A daedalic female figurine» στο *Ancient Greece: Mortals and Immortals*, Exhibition of the National Museum of China, China, 236-7.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. 1960. «Πάρος», *ΑΔ* 16, Χρονικά, Β2, 245-7.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. 1963. «Πάρος», *ΑΔ* 18, Χρονικά, 273-4.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1983. «Πάρος», *ΑΔ* 38, Χρονικά, Β2, 347-8.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1984. «Πάρος», *ΑΔ* 39, Χρονικά, Β, 294-5.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1985. *Προβλήματα της Μηλιακής Αγγειογραφίας*, Αθήνα.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1986. «Πάρος», *ΑΔ* 41, Χρονικά, 213-4.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1987. «Πάρος», *ΑΔ* 42, Χρονικά, Β2, 490-3.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1988. «Πάρος», *ΑΔ* 43, Χρονικά, Β2, 490-2.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1989. «Πάρος», *ΑΔ* 44, Χρονικά, Β2, 413-4.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1990. «Πάρος», *ΑΔ* 45, Χρονικά, Β2, 402-4.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1991. «Πάρος», *ΑΔ* 46, Χρονικά, Β2, 375-6.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1992. «Πάρος», *ΑΔ* 47, Χρονικά, Β2, 541-4.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1993. «Πάρος», *ΑΔ* 48, Χρονικά, Β2, 434-6.
- Zaphiropoulou, Ph. 1991. «Banquets funéraires de Paros», *BCH* 115, 525-43.

³⁷ Ζαφειροπούλου 1983, 348, πιν. 141· Ζαφειροπούλου 1994, 139, 141, εικ. 20.

- Zaphiropoulou, Ph. 1994. «Une nécropole à Paros», στο J. de la Genière (επιμ.), *Nécropoles et Sociétés antiques*, Actes du Colloque International de Lille, 2-3 XII 1991, 127-52.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1998. *Πάρος*, Αθήνα.
- Zaphiropoulou, Ph. 2000. «Parische Sculpturen», *Antike Plastik* 27, 7-35.
- Zaphiropoulou, Ph. – Kourayos, Y. 1994. «La capitale antique de Paros», *Archéologia* 302, 36-43.
- Fuchs, W., Floren, J. 1987. *Die griechische Plastik 1: Geometrische und archaische Plastik*, München.
- Furtwängler, A. 1890 «Die bronzen und die übrigen Kleinfunde», *Olympia* IV, Berlin.
- Gruben, G. 1972. «Naxos und Paros (Dritter Vorläufiger Bericht über die Forschungskampagnen 1970 und 1971)», *AA*, 319-79.
- Gruben, G. 1976. *Die Tempel der Griechen*, München.
- Gruben, G. 1982. «Der Burgtempel A von Paros», *AA*, 197-229.
- Hoffmann, H. 1972. *Early Cretan Armorers*, Mainz.
- Johansen, K.F. 1951. *Attic Grave Reliefs of the Classical Period*, Copenhagen.
- Καλτσάς, Ν. 1997. *Ολυμπία*, Αθήνα.
- Kontoleon, N. 1966. «O. Rubensohn, Das Delion von Paros» *Gnomon* 38, 202-11.
- Kontoleon, N.M. 1976. «Paros», στο R. Stillwell, W. McDonald, M.H. MacAllister (επιμ.), *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton, 677-9.
- Kourayos, Y. 1995. «Une exposition permanente à Paros», *Archéologia* 311, 12.
- Kourayos, Y. 1996. «Nuove indagini e scoperte nell'antica capitale di Paros» στο *Atti della conferenza Le Cicladi ed il mondo Egeo, Roma 1992*, Roma, 212-27.
- Kourayos, Y. 1996a. «Archéologie d'une île Paros dans les Cyclades», *L'Archéologue* 26, 14-8.
- Κουράγιος, Γ. 2004. *Πάρος – Αντίπαρος. Ιστορία, μνημεία, μουσειά. Αρχαιολογικός οδηγός*, Αθήνα.
- Kourayos, Y. – Detoratos, S. 1998. «Au coeur des Cyclades: Le marbre de Paros», *Archéologia*, 347, juillet-août, 22-7.
- Kourayos, Y. – Detoratos, S. 1999. «The artistic soul of Greece», *Discovering Archeology*, July-August 1999, 76-80.
- Κώστογλου – Δεσποίνη, Αικ. 1979. *Προβλήματα της Παριανής Πλαστικής του 5ου αι. π.Χ.*, Θεσσαλονίκη.
- Leake, W.M. 1835. *Travels in Northern Greece*, vol. III, Londres.
- Λεμπέση, Α. 1976. *Οι Στήλες του Πριναί*, Αθήνα.
- Overbeck, J.C. 1889. *The Bronze Age Pottery from the Kastro at Paros*, Jonsered.
- Papastamos, D. 1970. *Melische Amphoren*, Münster Westfalen.
- Πολίτης, Λ. 1939. «Ανασκαφαι εν Ικαρία», *ΠΑΕ*, 124-55.
- Richter, G.M.A. 1961. *The Archaic Gravestones of Attica*, London.
- Rolley, C. 1994. *La sculpture grecque 1: Les origines au milieu du Ve siècle*, Paris.
- Rubensohn, O. 1900. «Paros I», *AthMitt* 25, 341-372.
- Rubensohn, O. 1901. «Paros II Topographie», *AthMitt* 26, 157-221.
- Rubensohn, O. 1902. «Paros III», *AthMitt* 27, 189-238.
- Rubensohn, O. 1917. «Die prähistorischen und frühgeschichtlichen Funde auf dem Burghügel von Paros», *AthMitt* 42, 1-96.
- Rubensohn, O. 1935. «Parische Künstler», *JdI* 66, 49-69.
- Rubensohn, O. 1962. *Das Delion von Paros*, Wiesbaden.

- Schefold, K. 1964. *Frühgriechische Sägenbilder*, München.
- Σκιλάρντι, Δ. 1974. «Ανασκαφικαὶ ἐρευναι ἐν Πάρῳ», *ΠΑΕ*, 181-8.
- Σκιλάρντι, Δ. 1975. «Ανασκαφικαὶ ἐρευναι ἐν Πάρῳ», *ΠΑΕ*, 197-211.
- Schilardi, D.U. 1975. «Paros, Report II: The 1973 Campaign», *JFA* 2, 83-6.
- Schuller, M. 1982. «Der Artemistempel im Delion auf Paros», *AA*, 231-44.
- Schuller, M. 1982a. «Der dorische Tempel des Apollon Pythios auf Paros», *AA*, 245-64.
- Stillman, W.S. 1883. «Une cuirasse antique», *BCH* 7, 1-5.
- Touchais, G. 1984. «Chronique des fouilles en 1983 (Paros)», *BCH* 108, 673-4.
- Touchais, G. 1988. «Chronique des fouilles en 1987 (Paros)», *BCH* 112, 818-20.
- Welter, G. 1924. «Altionische Tempel», *AthMitt*, 22-5.

Γιάννος Κουράγιος – Σοφία Δετοράτου

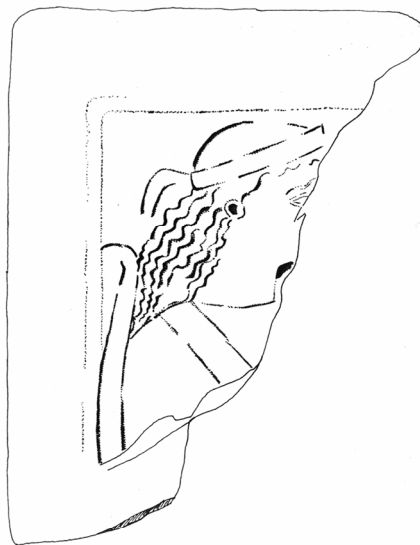
Αρχαιολόγοι
ΚΑ΄ ΕΠΚΑ, Αθήνα

Εικ. 1α Φωτογρ. πλαγίας
στενής όψεως

Εικ. 1β σχέδιο πλαγίας
στενής όψεως

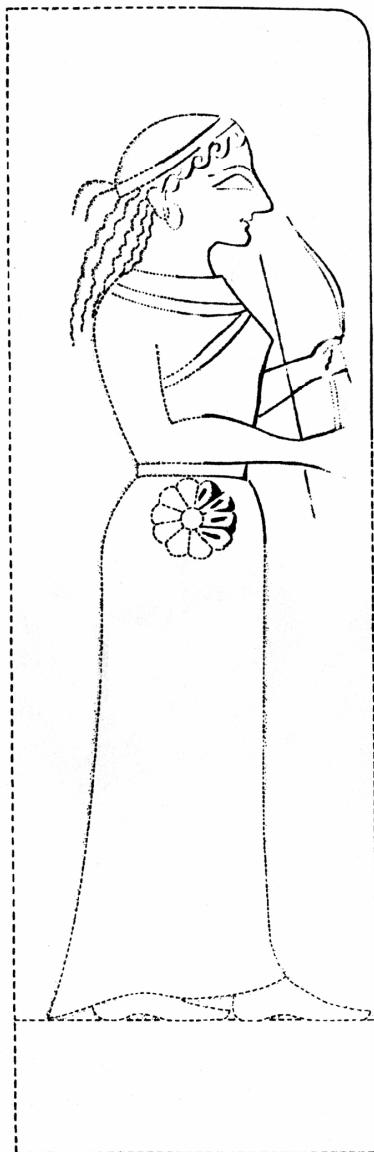

Εικ. 1γ σχέδιο εμπρόσθιας όψεως
στενής όψεως

Σχέδια: Αικ. Μαυραγάνη
Φωτογρ: Ηλ. Ηλιάδης

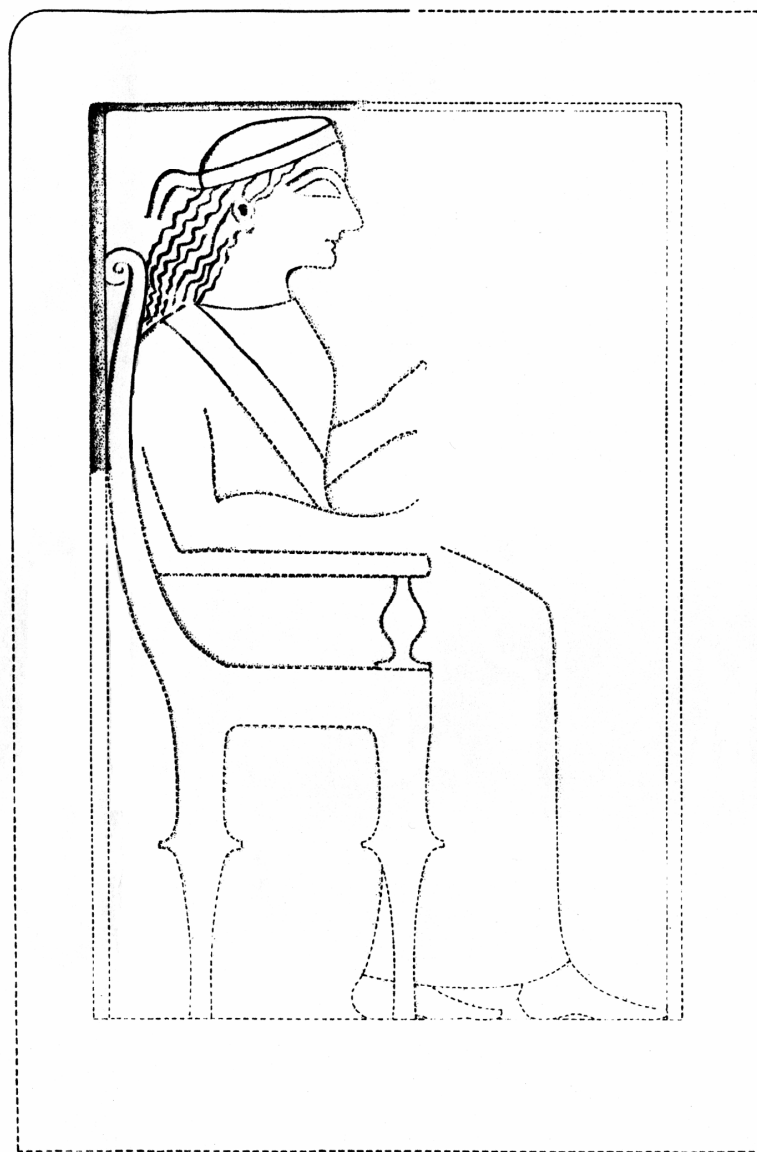

Εικ. 2 Χάλκινος θώρακας της Ολυμπίας

Εικ. 3α

Σχεδιαστική αποκατάσταση της κυρίας και πλαγίας όψης του κυβόλιθου

Εικ. 3β